

ГЕННАДІЙ КОРЖОВ,

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (03056, Київ, пр. Перемоги, 37)

HENNADII KORZHOV,

Candidate of Sciences in Sociology (PhD in Sociology), Associate Professor, National Technical University of Ukraine 'Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute' (03056, Kyiv, Peremohy ave., 37)

korzhovga@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5459-0702>

МАКСИМ ЄНІН,

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (03056, Київ, проспект Перемоги, 37)

MAKSYM YENIN,

Candidate of Sciences in Sociology (PhD in Sociology), Associate Professor, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» (03056, Kyiv, Peremohy ave., 37)

yeninmaksym@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3835-2429>

Соціологічні виміри кібербулінгу: сутність, наслідки, стратегії подолання

Важливою технологічною передумовою інформаційного суспільства є пришвидшення науково-технічного прогресу і поява глобальної комунікаційної мережі — інтернет, який перетворився на невіддільний атрибут постіндустріальної інформаційної культури. Інтернет стає площадкою обміну думками та ідеями між нескінченно великою кількістю користувачів, самопрезентації індивідуальної та групової ідентичностей. Це порушило монополію традиційних медіа на поширення інформації, формування символічної картини світу, але породило низку нових проблем. Одна з найбільш гострих соціальних проблем має морально-правовий характер та пов'язана з розростанням ризиків і загроз впливу на фізичне та психічне здоров'я, соціальну безпеку особистості

Цитування: Коржов, Г., Єнін, М. (2022). Соціологічні виміри кібербулінгу: сутність, наслідки, стратегії подолання. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 103–120, <https://doi.org/10.15407/sociology2022.04.103>.

— з агресією, яка має назву кібербулінгу. Це явище набуло неабиякого поширення, особливо серед молоді. За різними даними, від 10% до 50% підлітків в різних країнах світу ставали жертвами електронного цькування та агресії [Brandau, Evanson, 2018].

Поширенню кібербулінгу об'єктивно сприяє дедалі більший доступ до інтернету. За даними Євробарометра, у 2017 році серед мешканців 28 країн-членів ЄС аудиторія користувачів інтернету охопила більш як 81% мешканців, включно із 70% тих, хто користувався глобальною мережею щодня або майже щодня [Єнін, Коржов, 2021: с. 24]. Приблизно п'ять років по тому, наприкінці 2021-го ці й без того високі показники зросли, сягнувши відповідно 87,3% загальної аудиторії та 79,1% її найактивнішої частини [European Commission, 2022]. Схожі, але дещо нижчі показники характеризують і українську інтернет-аудиторію: відповідно 63–65% (із коливаннями в різні квартали) у 2017-му та 67% регулярних, щоденних користувачів інтернету у 2021-му [Factum Group Ukraine, 2017; Інтернет в Україні, 2021].

Кібербулінгу присвячений значний обсяг наукової літератури. Проблемою наукових дискусій є відсутність єдиної дефініції цього соціального явища, у зв'язку з чим з'являється дуже багато визначень, які розширюють або звужують поняття. Крім того, в науці немає єдиної та загальноприйнятої типології кібербулінгу [Найдюнова, 2018; Попередження, 2020; Hutson, 2016; Scheithauer et al., 2021]. У вітчизняних публікаціях є дуже розгорнуті типології з вирізненням дев'яти його типів (форм) [Пантелеєва, Кабенгеле, 2018]. Інші автори звужують класифікацію до двох типів або, навпаки, дуже суттєво розширюють — до одинадцяти [Chisholm, 2014; Diaz, 2016].

На підставі огляду наукових джерел, документів міжнародних організацій та законодавчих актів нами було здійснено порівняльний аналіз різних підходів щодо визначення кібербулінгу (в тому числі в ракурсі зіставлення його з традиційною формою булінгу) та стратегії захисту від нього. Ми розглядаємо кібербулінг на тлі більш широкого за визначенням явища — кібернасильства.

Кібернасильство розглядається на базі масштабного наукового проекту «Попередження проявів насильства щодо жінок в онлайн-ресурсах під час виборів в Україні» [Бардалл та ін., 2019; Грег-Обі та ін., 2019; Greg-Obi et al., 2019], в рамках якого досліджувались ключові форми прояву та соціокультурні джерела агресії й насильства в онлайн-ресурсах щодо політиків в Україні, зокрема щодо соціально та політично активних жінок. В рамках дослідження проведено порівняльний аналіз тональності дописів в онлайн-вому медіапросторі (сентимент-аналіз), різних соціальних мережах, таких як Twitter, YouTube, Tumblr, Google+ та окремих акаунтах Facebook, за допомоги програмного забезпечення Crimson Hexagon (Foresight) з інтегрованим компонентом штучного інтелекту. Це дослідження, в організації та реалізації якого брав участь один з авторів цієї статті (доц. кафедри соціології КПІ імені Ігоря Сікорського — Г. Коржов), охоплювало період з січня 2014 року до серпня 2018-го. Воно здійснювалося за координаційної та фінансової підтримки Міжнародної фундації виборчих систем (IFES). Для проведення аналізу було відібрано 183 особи — потенційні жертви проявів насильства та агресії в соціальних мережах. Серед них члени Централь-

ної виборчої комісії, народні депутати, вищі посадові особи виконавчих органів влади (члени Кабінету Міністрів, міністри та виконавчі обов'язків міністрів), журналісти/-ки, представники шоу-бізнесу із виразною громадянською (політичною) позицією. Вибірка складалася із чоловіків та жінок, що були зіставними з огляду на їхній вплив та обов'язки.

Метою цієї статті є розгляд підходів до виявлення сутності, особливостей, наслідків і стратегій мінімізації та подолання кібербулінгу.

Стаття підготовлена в рамках науково-дослідницької теми кафедри соціології КПІ імені Ігоря Сікорського «Соціетальний розвиток, модернізація та модерн в глобальному світі».

Визначення, особливості та наслідки кібербулінгу

Явище кібербулінгу є новим і недостатньо вивченим, у зв'язку з чим його визначення залишається предметом наукових дискусій. Робоче визначення феномену можна запозичити в документах поважних міжнародних організацій, таких як ООН, ЮНІСЕФ, Рада Європи. Так, у доповідях ООН кібербулінг характеризується як «агресивний, навмисний акт, вчинений однією особою або групою осіб з використанням електронних форм відносно жертви, якій важко захистити себе. Як правило, здійснюється неодноразово за певний період часу та характеризується нерівністю сил. Кібербулінг може включати поширення чуток, розміщення неправдивої інформації або неприємних повідомлень, принизливих коментарів чи фотографій, а також виключення будь-кого з онлайн-мереж чи комунікацій» [Попередження, 2020: с. 11]. У Раді Європи кібербулінг визначається як цькування (заликування) іншої особи в інтернеті через використання електронних технологій, що може набувати форм надсилання образливих повідомлень, поширення чуток через електронну пошту чи в соціальних мережах або принизливих відео, фото чи сайтів [Попередження, 2020: с. 11]. ЮНІСЕФ пропонує найстисліше визначення кібербулінгу як «булінгу з використанням цифрових технологій». Це може відбуватися в соціальних мережах, на платформах обміну повідомленнями, ігрових платформах та мобільних телефонах. Це систематична поведінка, спрямована на заликування, розлючення або приниження тих, хто зазнає нападу. Приклади кібербулінгу включають поширення брехні про когось або публікації в соціальних мережах незручних фотографій, надсилання шкідливих повідомлень або загроз через месенджери, видавання себе за когось іншого і надсилання образливих і дискредитувальних повідомлень від імені об'єкта нападу [Cyberbullying, s.a.]. Інше визначення кібербулінгу, офіційно запроваджене ще однією високоповажною міжнародною інституцією — Радою Європи, є похідним від концепту «булінг», який розуміють як «небажану, агресивну поведінку», що може означати «фізичне насильство, сексуальне насильство, погрози, докучання, соціальне виключення або інше психологічне насильство». Кібербулінг, своєю чергою, являє собою використання електронних технологій з метою піддавати іншу особу булінгу в інтернеті [Council of Europe, s.a.].

Отже, поняття кібербулінгу є полісемантичним і багатогранним за своїм змістом, воно має тенденцію перетинатися з багатьма іншими більш звичними

поняттями, таким як електронне / інтернет / онлайн / кібернасильство, агресія, домагання (харасмент), залякування, цькування, переслідування, мова ненависті тощо.

У зарубіжній науковій літературі вживають різні терміни для позначення цього явища, зокрема онлайн-агресія, онлайн-насильство, інтернет-домагання або електронна агресія. Незважаючи на стрімке зростання впродовж останніх двох десятиліть кількості публікацій на тему кібербулінгу, автори користуються різними визначеннями явища. В академічній літературі є спроби визначити поняття кібербулінгу у вузькому та широкому значенні. У широкому сенсі до кібербулінгу пропонують відносити всі психологічні небезпеки в середовищі інтернет, які діють як тиск, спрямований на персональну свідомість людини або групи людей і відповідають основним критеріям булінгу (навмисність, тривалість-повторюваність і нерівність). Кібербулінг у вузькому сенсі — здійснення знущань, образ і приниження в інтернеті та з використанням мереж мобільних телефонів [Найдьонова, 2018: сс. 149–150].

Узагальнення розуміння сутності різних визначень поняття «кібербулінг» вказує на єдність позицій у тому, що це індивідуальні або групові дії агресивного, насильницького характеру, спрямовані проти особистості, це переслідування особи з використанням інформаційних технологій, електронної пошти, месенджерів, чатів, соціальних мереж, веб-сайтів, мобільних телефонів з метою її приниження, залякування або завдання моральної шкоди.

Щодо кібернасильства та кібербулінгу слід зазначити, що в науковій літературі, на емпіричному рівні та в рамках здійснення соціальної політики ці поняття найчастіше ототожнюються. На аналітичному рівні розрізнення цих понять є вкрай складним і наразі невиконаним завданням. Змістовні відмінності між ними, які на теоретичному рівні можна виявити, є настільки тонкими та мало вловимими, що не несуть за собою значних політичних та практичних імплікацій. Але, на нашу думку, кібернасильство слід розглядати як більш широке щодо кібербулінгу явище. Дефініція кібернасильства, яка здобула визнання в європейській спільноті та широко застосовується в міжнародній практиці, звучить так: «Використання комп'ютерних систем для спричинення, сприяння або загрози насильства проти осіб, що призводить до (або ймовірно призведе до) фізичної, сексуальної, психологічної чи економічної шкоди або страждань і може включати використання обставин, характеристик або вразливості особи» [Cybercrime, 2018: p. 5]. У багатьох дослідженнях булінг асоціюється з ворожою поведінкою, яка за своєю суттю є проявом проактивної агресії [Scheithauer et al., 2021: pp. 7–8], тоді як насильство може містити в собі елементи як проактивної, так і реактивної агресивності. Вважаємо обґрунтованим застосовувати аналогічну інтерпретацію і щодо кібербулінгу та кібернасильства. Зокрема, кібербулінг являє собою продуману та інструментальну агресивність з метою досягнення певної мети (образити, залякати жертву, примусити до певних дій, досягти її виключення із певних сфер діяльності або із групи тощо). Водночас, кібернасильство окрім такої проактивної складової містить в собі і реактивну агресивність, захисну реакцію у відповідь на загрозу чи провокацію і часто густо асоціюється з імпульсивними реакціями, гнівом і жагою помсти.

На початкових етапах дослідження кібербулінгу цей феномен розглядався переважно як специфічний прояв електронного насильства в молодіжному середовищі, особливо серед школярів і студентів. Проте з часом набула прихильності більш широка інтерпретація цього явища, його функціонування серед дорослих інтернет-аудиторій (наприклад, на робочому місці).

Аналіз публікацій в науковій літературі свідчить про те, що найчастіше як визначальні атрибути кібербулінгу розглядаються: електронна форма контакту; агресивний акт; намір завдання шкоди; повторення, постійний та публічний характер; заподіяння шкоди жертві [Hutson, 2016].

Часто до цього переліку додають нерівномірний розподіл влади. Перші дві ознаки присутні в усіх проаналізованих публікаціях і трактуються як внутрішньо притаманні кібербулінгу. Щодо решти атрибутів існують різні думки. Зокрема, стосовно наміру заподіяння шкоди деякі дослідження свідчать про те, що жертви не завжди можуть визначити наміри нападника, розрізнити шкоду та жарт, а самі агресори можуть бути нездатними оцінити всю серйозність наслідків, до яких призводять їхні дії. Дискусійний характер має й така характеристика кібербулінгу, як повторюваність. Фактично одиничний акт кібербулінгу може призводити до тривалого циркулювання образливих і принизливих матеріалів в мережі без повторного їх розміщення з боку нападника. Часто інтенсивність кібербулінгу залежить не стільки від частоти повторення акту цькування з боку агресора, скільки від частоти переглядів агресивних актів, зокрема перетворення цього процесу на вірусне явище. Але у будь-якому разі повторення — чи то агресивних актів з боку кривдника, чи то переглядів з боку аудиторії — стає важливою характеристикою кібербулінгу. Отже, повторюваність кібербулінгу досягається через надання публічності тим чи іншим актам цькування або залякування. Саме тому, у випадку кібербулінгу повторюваність внутрішньо пов'язана з публічністю. Що ж до шкоди, то цей аспект слід розглядати з позиції жертви, яка є вирішальною. Якщо об'єкт агресивної дії сприймає її як шкідливу, неприємну, небажану, образливу або принижувальну, можна говорити про завдання шкоди.

Нерівномірний розподіл влади є важливою ознакою традиційного булінгу, коли жертва не може дати відсіч агресорові з причин відсутності необхідних для цього ресурсів (таких як фізична або психологічна сила, вік, статус тощо), будучи слабшою, підлеглою, залежною від кривдника. У випадку кібербулінгу така нерівність не завжди очевидна, оскільки часто фігура булера залишається невідомою. Понад те, часто самі агресори займають нижчі або слабкіші позиції та застосовують насильство щодо більш потужних або вищих за статусом осіб. Можна говорити про існування двох типів нерівного розподілу влади — фактичного та уявного.

Порівняння кібербулінгу та традиційного булінгу також залишається сферою наукових дискусій. Підхід, згідно з яким кібербулінг є простим перенесенням традиційного булінгу в інтернет-середовище із застосуванням цифрових інструментів агресії, не можна розглядати як достатньо обґрунтований. Наразі можна виявити певні специфічні особливості кібербулінгу, які відрізняють

його від традиційного булінгу. Відрізняються мотиви, природа комунікації, демографічний та соціальний портрет кривдника.

По-перше, булінг передбачає перевагу в фізичній або психологічній силі кривдника над жертвою, тоді як у віртуальному середовищі ця відмінність втрачає свою релевантність, оскільки навіть найслабший може вдаватися до агресивних дій в інтернеті. По-друге, схожа ситуація спостерігається щодо відмінностей у соціальному статусі. Як правило, класичний булінг застосовується індивідами більш високого статусу тих, хто посідає нижчі соціальні позиції. У випадку кібербулінгу ця закономірність зникає, бо навіть найменш популярний або соціально ізольований індивід може вдаватися до онлайнної агресії. Проте кібер-агресія також експлуатує нерівний розподіл влади, але влади іншого ґатунку — технологічної, ґрунтованої на різному ступені володіння інтернет-технологіями. І хоча добре володіння цифровими навичками та інтернет-ресурсами не може повністю захистити від зазіхань кривдника, воно може допомогти жертві знайти шляхи мінімізації шкоди та способи відплати із застосуванням різних технологічних ресурсів. Як демонструють попередні дослідження [Scheithauer et al., 2021: p. 127], жертва кібербулінгу доволі часто виступає водночас і в ролі кривдника, спрямовуючи удари у відповідь проти агресора. По-третє, в традиційному булінгу повторюваність актів агресії, їх постійний характер є важливою рисою, натомість кібербулінг пов'язаний з певними особливостями інтернету, які роблять агресивні, насильницькі або образливі матеріали доступними впродовж тривалого часу без повторного завантаження їх. Тривале чи навіть постійне зберігання таких матеріалів призводить до їх актуалізації в нових ситуаціях через певні відтинки часу. Жертви можуть перечитувати та переглядати ці матеріали знову і знову, багатократно проживаючи свій травматичний досвід. По-четверте, як свідчать численні дослідження, в інтернет-середовищі жертви булінгу відчувають в собі більше можливостей для відплати агресорові, почувачись при цьому доволі комфортно. Зростає імовірність того, що жертва відплатить агресорові його ж монетою. Отже, межа між кривдником і жертвою стає розмитою, значно більш невизначеною, ніж у випадку класичного булінгу. Таким чином, кіберагресія видається більш взаємною за своєю суттю, ніж традиційний булінг [Law et al., 2012: p. 231]. Нарешті, кібербулінг, на відміну від традиційного булінгу, не є обмеженим у часі. Якщо застосування фізичного або психологічного насильства в разі булінгу відбувається в «реальному часі», то кібербулінг може відбуватись коли завгодно та де завгодно. Отже, зникають часові та просторові обмеження, і жертва не може укритися від агресора навіть вдома.

У випадку булінгу в реальному житті комунікація відбувається напряму між людьми. Булінг в інтернеті передбачає опосередковану комунікацію через телекомунікаційні пристрої. Це дає змогу агресорові ухилитись від відповідальності. Анонімність, доступність та дешевизна опосередкованої інтернет-комунікації робить травлю простішою для виконавця, ніж у безпосередньому міжособистісному контакті [Cooper, 1998]. Через відсутність реального фізичного контакту спілкування в інтернеті знижує емоційний поріг соціальних реакцій. Комунікатори не мають можливості спостерігати за мімікою, жестами,

тілесними рухами один одного. Іноді вони не знайомі у реальному житті й не знають точно статі, віку, соціального статусу одне одного. Допустима в інтернеті анонімність дає змогу експериментувати з різними соціальними ролями та уникати негативної оцінки та соціальних санкцій. Егоцентричний характер комунікації та відчуття своєї безкарності зумовлює більш розкутий та агресивний характер поведінки, ніж у реальному житті.

В зону ризику стати жертвами агресії в інтернеті перш за все потрапляє учнівська і студентська молодь. Будучи найактивнішими користувачами інтернет простору, вони перебувають на початкових етапах соціалізації, часто не мають чітких ціннісних орієнтирів, сформованої психологічної стійкості та відповідних запобіжників, властивих зрілості. Якщо для дорослих індивідів спілкування за допомоги електронної пошти, месенджерів, чатів є платформою для вже сформованих навичок спілкування, діти та підлітки опановують ці навички як у реальному, так і у віртуальному просторах, тому процес соціалізації значною мірою переміщується в інтернет. Соціальні мережі є основним простором, де відбувається цькування у житті підлітків. За результатами опитування, проведеного у 30 країнах світу 2019 року, яке було представлено Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), в Україні близько третини підлітків ставали жертвами кібербулінгу [ЮНІСЕФ, 2019]. Соціальними наслідками впливу кібербулінгу є уникання контактів з друзями та батьками, зниження відвідуваності освітніх закладів, дезінтеграція, дезадаптація та девіантні прояви поведінки, зниження навчальної успішності. Можливими психологічними проявами є втрата впевненості у собі та комунікативних навичок, порушення психічного розвитку, тривожність, страхи, параноїдальність, депресія, суїцидальні думки. На рівні фізіології — зниження імунітету, головні болі, болі в ділянці серця, швидка втомлюваність, безсоння, загострення хронічних захворювань та ін. Як свідчать дослідження, кіберзалякування можуть фізично зашкодити молоді. Зокрема, жертви можуть завдати собі шкоди у відповідь на свою віктимізацію. Жертви і традиційного, і кібербулінгу демонстрували суїцидальну поведінку після віктимізації. Інші автори також виявили, що студенти, які переживали як традиційні, так і кібер-залякування, виявляли суїцидальні наміри або намагалися покінчити життя самогубством. Жертви кібербулінгу мали майже вдвічі більше шансів здійснити спробу самогубства, ніж ті, хто не був об'єктом кіберпереслідувань [Katzer, Fetchenhauer, Belschak, 2009; Lim, Lee, 2021]. За даними зарубіжних досліджень, віктимізація є вищою серед школярів, що мають гомосексуальну орієнтацію [Orel et al., 2017].

Зарубіжні дослідження також показують міцний зв'язок між булінгом в школі і булінгом в інтернет-чатах — шкільні жертви значно частіше стають жертвами чатів. Факторами віктимізації як у чатах, так і в разі безпосередніх контактів у школі є стать, самооцінка, відносини між дітьми і батьками. Представниці жіночої статі більшою мірою наражаються на небезпеку бути жертвами кіберзущання, ніж представники чоловічої [Mishna et al., 2016].

Нерідко кібербулінг виходить за межі мережі інтернет та поширюється на реальне життя жертви, трансформуючись у так званий «мобінг», коли на підставі відкритих даних виявляються адреси жертви, її місця навчання та робо-

ти й починається переслідування з залякуванням, обмеженням пересування, вигукуванням неприємних, образливих слів, пов'язаних з особистістю жертви. Після переходу віртуального цькування в реальне життя жертва агресії може обмежувати соціальні контакти, відвідування навчального закладу, роботи, поступово випадаючи з системи конструктивного соціального функціонування [Иваній, 2018: с. 70].

Але жертвами кібербулінгу можуть бути не тільки представники молодіжної когорти. За даними Pew Research Center, 40% дорослих американських інтернет-користувачів стикалися з тими чи іншими проявами кіберхарасменту [Duggan, 2014].

Стратегії мінімізації та подолання негативних наслідків кібербулінгу

Неабияке поширення кібербулінгу загострює проблему боротьби з цим небезпечним явищем, напрацювання певних стратегій та механізмів мінімізації та подолання його негативних наслідків.

Останнім часом до законодавства та інших нормативних актів України внесено суттєві зміни, які заклали підвалини для захисту від кібербулінгу. Зокрема, 2018 року до Кодексу України про адміністративні правопорушення було внесено статтю 173-4, яка надає юридичне визначення поняття «булінг (цькування) учасника освітнього процесу» як «діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [Закон України, 2019]. Тут також прописано типові ознаки булінгу, такі як «систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін — кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого» [Там само]. В Законі також вказано санкції за вчинення булінгу, зокрема повторне та здійснене групою осіб, а також відповідальність керівника закладу освіти за неповідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу. Ці зміни за умови їх ефективного застосування мають позитивно відобразитись на освітньому середовищі та сприяти підвищенню рівня його безпеки та гуманності. Водночас правозастосовна практика щодо таких порушень є обмеженою, тому робити висновки про дієвість зазначеного правового інструменту зарано.

У відповідь на стресові події індивіди можуть вдаватися до різних механізмів зменшення та подолання кібербулінгу: орієнтовані на проблему (пошук шляхів подолання труднощів, розв'язання проблеми, звертання по допомогу до інших) та орієнтовані на емоції (наприклад, уникання та ігнорування). Стратегія подолання являє собою транзакційний процес, на який впливають як внутрішні (особистісні), так і зовнішні (ситуаційні) чинники. До стратегій подо-

лання належать попередження кіберзлущань за рахунок зменшення ризиків, боротьба з кіберзалежуванням та подолання / мінімізація негативних наслідків кібербулінгу.

Стратегії подолання кібербулінгу за методами умовно можна поділити на дві категорії: традиційні, застосовувані й у випадку звичайного булінгу, та цифрові.

За результативністю можна вирізнити продуктивні та контрпродуктивні стратегії. Певні дослідники запропонували більш складну модель, класифікуючи стратегії подолання, застосовувані підлітками та молоддю, на три групи: продуктивні (наприклад, розв'язання проблеми, залучення друзів), звернення до інших (наприклад, пошук соціальної підтримки та професійної допомоги) та непродуктивні (ігнорування проблеми, видавання бажаного за дійсне тощо) [Frydenberg, Lewi, 2000]. Слід зазначити, що зазначені стратегії стосуються кризових ситуацій та подолання труднощів взагалі, але, на нашу думку, вони можуть успішно застосовуватись і в ситуаціях залежування, цькування та переслідування у віртуальному просторі.

Стратегії подолання можуть застосовуватись на різних рівнях — індивідуальному (щодо окремих жертв кібербулінгу), організаційно-інституційному (на рівні окремих шкіл, університетів, фірм, організацій тощо, а також на рівні соціальних мереж) та системному (правові та моральні норми).

Дослідження, проведені серед школярів у різних західних розвинених країнах, свідчать про те, що жертви кібербулінгу рідко користуються стратегією пошуку допомоги від інших. Так, від 50% до 90% учнів різних класів не зверталися по допомогу до інших людей, воліючи натомість нічого не робити, ігнорувати зазіхання, уникати їх або вдаватися до помсти [Orel et al., 2017: p. 3]. Ті ж, хто обирав продуктивні шляхи подолання кібербулінгу, першою чергою зверталися до друзів, а вже потім — до батьків, і тільки останньою чергою — до вчителів. Цікаво, що жертви кібербулінгу значно рідше, аніж жертви традиційного булінгу, звертаються по допомогу до друзів, близьких, освітян тощо.

Стратегії профілактики та мінімізації кібербулінгу мають базуватися на досвіді впровадження різноманітних програм запобігання кібербулінгу, що проводяться в різних частинах світу, особливо в розвинених країнах Заходу. Зокрема, широко відома програма «Стоп кібербулінг» була першою ініціативою такого роду в Північній Америці. Загальна стратегія запобігання базується на трьох ідеях: інформування про наслідки кібербулінгу для кривдника, просвітницька діяльність щодо поваги до інших та формування нетерпимості щодо булінгу разом допомагають зупинити агресивний акт. У випадку, коли кібербулінг відбувся, рішення та реакція мають бути різними відповідно до того, з яким типом агресії довелося зіткнутися. Не існує єдиного рецепту, прийнятного для всіх випадків. Реагування залежить від кількох факторів, насамперед від мотивів булера. В рамках згаданої кампанії було виокремлено чотири типи кривдників залежно від домінуючих мотивів: 1) «мстивий ангел», 2) «спраглий влади», або «помста ботанів», 3) «злі дівчата» та 4) «ненавмисний булер». Зокрема, «мстивий ангел» взагалі не сприймає себе як агресора — радше як справедливого месника, який бореться за відновлення справедливості та захищає себе та/або інших. У процесі протидії слід зосередитись на донесенні до таких булерів

ідеї про неприпустимість зосередження права визначення, хто правий, а хто винний, в руках однією людини. Вони мають зрозуміти, що в житті не так багато речей з чітко визначеними межами між добром і злом і що не можна злом перемогти зло, що відповідаючи булінгом на булінг можна тільки ускладнити ситуацію. Відрізняються моделі реагування у разі решти трьох типів кібербуле-рів, про що детальніше можна ознайомитись на сайті організації.

Загалом серед науковців відсутній консенсус щодо ефективності певних стратегій, які використовуються на практиці: зокрема, блокувати кривдника, видаляти компрометаційні матеріали, уникати спілкування на відповідних платформах тощо. З одного боку, блокування в соціальних мережах може бути ефективним кроком. З іншого — кібервіктимізація може продовжуватися через інші канали комунікації, такі як sms або електронні листи. Утім, є дослідження, які свідчать про те, що дані онлайн-стратегії є доволі популярними серед молодих користувачів і розглядаються ними як ефективні.

Кібернасильство проти жінок під час виборів в Україні: кейс-стаді

Залякування, цькування, агресія та насильство у мережі інтернет щодо соціально та політично активних жінок було предметом окремого масштабного наукового дослідження в Україні [Бардалл та ін., 2019; Грег-Обі та ін., 2019]. Цей кейс ми розглядаємо як прояв більш широкого за своєю суттю та змістом явища — кібернасильства. Останнє включає як одну зі складових кібербулінг.

Результати цього дослідження свідчать про те, що цькування та застосування різних проявів насильства у мережі щодо жінок в Україні є поширеним і деструктивним чинником, що вкрай негативно позначається на їхній участі у політичному житті та сприяє збереженню панування «патріархату» у політичному лідерстві. Зловживання у мережі є своєрідним відображенням історично зумовлених соціально-культурних стереотипів, а також упереджень та міфів про соціальні ролі та можливості жінок щодо участі у громадянському та політичному житті країни.

В Україні рівень проявів насильства у соціальних мережах, що були проаналізовані в рамках дослідження, дуже високий стосовно як чоловіків, так і жінок. Кількість повідомлень, що містять насильницьку тональність різних типів, вимірюються сотнями тисяч. Кіберпростір, в якому працюють та спілкуються українські політики та політично активні члени суспільства, заповнений насильницьким дискурсом і мовленням ненависті, що робить його несприятливим та загрозливим середовищем для політичної діяльності.

Масштаби кібербулінгу щодо політично активних жінок у зв'язку з виборчим процесом стрімко зростають під час виборів (президентські вибори 25 травня 2014 року; парламентські вибори 26 жовтня 2014 року; місцеві вибори, що відбулися в жовтні–листопаді 2015 року). Однак у міжвиборчий період також спостерігається доволі високий рівень такого роду насильства та агресії. Сплески проявів кібербулінгу часто густо пов'язані з визначними подіями, такими як Євромайдан, Іловайський котел, «справа Надії Савченко», початок медичної реформи, підвищення комунальних тарифів тощо.

Моніторинг свідчить про те, що безпосередньо в період проведення виборів серед користувачів соціальних мереж спостерігається помітне зростання рівня агресивності щодо політиків. Аналіз тенденцій соціально-психологічного насильства щодо депутаток парламенту впродовж 2014 року виявив невисокий рівень кібербулінгу в січні — першій половині лютого з потужним підйомом 19–21 лютого. Цей пік був спричинений трагічними подіями Євромайдану, коли загинуло понад сто протестувальників і кілька тисяч було травмовано та поранено. Після цих подій спостерігається поступове зростання рівня поширення насильницьких повідомлень у мережі. В післяреволюційний період до початку передвиборчої кампанії відбулося три «вибухи» насильства онлайн — на початку травня як реакція на травневі святкові дні, коли традиційно посилюється конфронтація в політичному полі, та у зв'язку з загостренням воєнного конфлікту на Донбасі. Останній серпневий, найпотужніший сплеск агресивності в мережах був викликаний трагічними подіями загибелі значної кількості військових в Іловайську.

Згодом спостерігається підвищення градусу агресивної активності онлайн і проявів насильства стосовно українського політикуму, що було спричинено проведенням передвиборчої кампанії (з кінця серпня до кінця жовтня 2014 року). В цей період середній рівень насильства, виражений в кількості дописів насильницького, агресивного та образливого змісту, суттєво підвищується і досягає піку в дні напередодні виборів та безпосередньо в день проведення голосування. Підвищений рівень насильства в кіберпросторі тримається ще впродовж приблизно двох тижнів після завершення голосування, коли триває підрахунок голосів, обговорюються результати екзит-полів і перші реакції політичного класу, після чого сплеск пристрастей поступово вщухає.

Загалом спостерігається чітко визначена тенденція до істотного зростання рівня насильства в онлайн-джерелах стосовно політично активних членів суспільства, які презентують як правлячі кола, так і опозиційні, як щодо жінок, так і щодо чоловіків. Ця тенденція простежується не тільки стосовно власне суб'єктів виборчого процесу (кандидатів і депутатів), а й щодо решти політично активної частини соціуму.

Загальний аналіз змісту дописів показує, що першою чергою агресія спрямовується на представників чинної влади та їхніх прихильників. Якщо йдеться про непопулярні реформи (наприклад, медичну), то незадоволення та агресія повністю фокусується на конкретній, відповідальній за реформу особі. Персональні нападки на окремих політичних лідерів зумовлені політичними рішеннями уряду, партій, виконавчої влади тощо.

Дослідження показало, що як плацдарм для проявів насильства у соціальних мережах в Україні домінує Twitter (71–97 % усіх дописів агресивного змісту залежно від типу насильства). На другому місці YouTube (< 21%), далі Instagram (< 11%), і лише потім решта соціальних мереж, в тому числі й Facebook, із показниками 1–2%. Одним із найбільш переконливих пояснень такої ситуації може слугувати режим безпеки та перевірки даних, якого дотримується кожна окрема соціальна мережа. Таким чином, політика конфіденційності та безпеки, що

використовується Facebook, демонструє найвищий рівень ефективності щодо недопущення політичного кібербулінгу.

У перебігу дослідження було встановлено, що в Україні вельми поширеними є прояви різних видів насильства та кібербулінгу. Зокрема, в українському віртуальному просторі політичні діячі та діячки передусім стикаються із соціально-психологічним видом насильницького дискурсу: переважна більшість агресивних дописів належать до цієї категорії. Другу позицію посідає сексуальна форма кібернасильства: приблизно кожне десяте повідомлення з насильницьким або образливим змістом містить певні сексуальні конотації, цькування або звинувачення сексуального характеру. Нарешті, найменш поширеним є дискурс, пов'язаний із фізичним насильством, що виражається у погрозах вбивства або нанесення тілесних ушкоджень (трохи більш як 4%), а також з економічними нападками (менш як 3%). Порівняння кількісних показників виразності різного роду насильства за ознакою статі свідчить про принципову несхожість між політично активними чоловіками та жінками як об'єктами насильницького дискурсу. Найчастіше саме соціально-психологічне підґрунтя лежить в основі нападів на них, що виражається у звинуваченнях в різного роду моральних недоліках, правових порушеннях та недостатньому рівні інтелекту.

Зміст цих висловлювань має гендерно специфічний характер. Жінки піддаються онлайн насильству на багатьох різноманітних підставах, найбільш поширеними з яких є лайка, образи щодо морального обличчя в минулому, звинувачення ксенофобського характеру. Окрім того, жінки частіше стають мішенями агресивного дискурсу, в якому домінують обвинувачення в недостатньому інтелектуальному рівні та професійній некомпетентності, а також дописів з використанням компромату на родичів, сім'ю та близьких, насмішки над зовнішнім виглядом та ейджистські мотиви. Отже, насильство онлайн підживлюється традиційними, патріархальними стереотипами, а також зачіпає ті аспекти життєвого простору жінок, які є для них найбільш чутливими, які можуть справити найбільш негативний вплив на політичну діяльність жінок, завадити їм ефективно виконувати свої професійні обов'язки. Чоловіки стають жертвами політичного насильства переважно через звинувачення в сепаратизмі, зв'язках з російськими правлячими колами. Вистачає насильницьких дописів і з інших тем, але їхня кількість менша, ніж у разі жінок. Таким чином, насильницький дискурс щодо вітчизняних політиків-чоловіків є більш одноманітним, однорідним за змістом і з цієї причини несе в собі меншу загрозу.

Агресивний контент, який містить погрози чи заклики завдати фізичну шкоду, може бути надзвичайно небезпечним для потенційної жертви, оскільки існує велика ймовірність трансформації їх у насильство у реальному житті. Такі нападки мають особливо негативні наслідки, коли це трапляється з жінками, оскільки про це зазвичай не згадують і замовчують це в публічних сферах.

Отримані в процесі дослідження результати підтверджують, що коріння проявів онлайн насильства щодо жінок в політиці сягає історично зумовлених соціально-культурних стереотипів, забобонів та міфів стосовно жінок, їхніх соціальних ролей і місій, місця в суспільстві та участі в приватній і громадській сферах життя.

Висновки

Незважаючи на широку і дедалі більшу поширеність явища кібербулінгу в сучасному інформаційному соціумі, воно залишається недостатньою мірою дослідженим в соціологічному науковому полі. Існують різні підходи навіть до його визначення на концептуальному, емпіричному та операціональному рівнях. Викликають дискусії змістові рамки цього поняття та його співвідношення з іншими поняттями, що перебувають в близькому з ним семантичному просторі, такими, зокрема, як кібернасильство, кіберагресія та ін. В запропонованому тексті ми обґрунтовуємо можливість розглядати кібербулінг як прояв більш широкого за своїм змістом поняття кібернасильства. Кібербулінг являє собою продуману та інструментальну агресивність задля досягнення певної мети. Кібернасильство, окрім проактивної складової, містить в собі і реактивну агресивність.

Вивчення стратегій подолання кібербулінгу, їх популярності та ефективності, взаємозв'язків між різними механізмами залишається на початковому рівні. Дуже багато належить зробити, щоб зрозуміти, до яких стратегій, під впливом яких чинників — як персональних, так і ситуаційних — вдаються ті чи інші категорії користувачів, щоб подолати або попередити кібербулінг. Чи відрізняються стратегії тих, хто вже ставав жертвою кібербулінгу, від тих, хто досі уникав кібервіктимізації? Ці та низка інших питань мають стати предметом майбутніх наукових досліджень.

Наразі правове регулювання питань (кібер)булінгу стосується тільки учасників освітнього процесу, що зводить можливість боротьби та протидії кібербулінгу в інших сферах суспільного та приватного життя. В Україні досі відсутнє спеціальне законодавство у сфері захисту від (кібер)булінгу, яке існує та успішно діє, наприклад, в країнах Західної Європи і США. У більшості випадків захист від такої поведінки лягає на плечі самих користувачів. Тільки з ухваленням законів та їх успішним застосуванням можна сформувані механізми притягнення до відповідальності за кібербулінг і надати правоохоронним органам можливості для виявлення та покарання агресорів. Аналогічно, наслідки кібербулінгу, зокрема вплив на жертву та самого кривдника, залишаються маловивченими. Але вже зараз очевидним є його негативний внесок у загальну культуру спілкування та взаємодії між людьми.

На прикладі політично активних жінок в Україні було продемонстровано, наскільки поширеним, згубним і деструктивним може бути кібернасильство в соціальних мережах і як негативно воно позначається на участі у політичному житті. Отримані результати в процесі наукового дослідження «Попередження проявів насильства щодо жінок в онлайн-ресурсах під час виборів в Україні» підтверджують, що коріння проявів цієї форми девіації є своєрідним відображенням соціально-культурних стереотипів, забобонів та міфів стосовно жінок, історично зумовлених уявлень їхні соціальні ролі та призначення, їхнє місце в суспільстві та участь у приватній та громадській царинах життя.

Джерела

Бардалл, Г., Лилик, І., Коржов, Г., Бучинська, О., Муромбо, Г. (2019). Попередження проявів насильства щодо жінок в онлайн ресурсах під час виборів в Україні. Соціальні медіа та розширення політичних можливостей: аналіз ставлення до жінок в онлайн ресурсах. Київ: Міжнародна фундація виборчих систем.

Грег-Обі, О., Лилик, І., Коржов, Г., Бучинська, О. (2019). *Прояви насильства щодо жінок в онлайн просторі під час виборів в Україні: аналітичний огляд IFES*. Київ: Міжнародна фундація виборчих систем.

Єнін, М., Коржов, Г. (2021). Мережева комунікація: ризики та перспективи (на основі соціологічних опитувань громадської думки в країнах Євросоюзу). *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія «Політологія. Соціологія. Право»: збірник наук. праць*. Київ; Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 1 (49), 22–29.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» (2019). Отримано з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>.

Інтернет в Україні (2022). Отримано з: <https://cutt.ly/ONBHFnz>

Иваній, Е. (2018). Кибербулінг в Украине: теоретико-правовые аспекты. *LegeasiViata*, 9/2 (321), 68–72.

ЮНІСЕФ (2019). *Майже третина українських підлітків були жертвами кібербулінгу*. Отримано з: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/23450/2019-09-04-mayzhe-tretyna-ukrainskykh-pidlitkiv-buly-zhertvamy-kiberbulingu-yunisef>.

Найдьонова, Л. А. (2018). Кібербулінг у підлітковому рейтингу Інтернет-небезпек. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*, Вип. 1, 141–159.

Пантелеєва, Н., Кабенгеле, Г. (2018). Кібербулінг як загроза психологічній та соціальній безпеці життєдіяльності особистості та суспільства. *Фінансовий простір*, 4, 125–131.

Попередження та протидія кібербулінгу в дитячому середовищі України (2020). Аналітичний огляд. Команда правозахисного департаменту ГО «Докудейз».

Brandau, M., Evanson, T. A. (2018). Adolescent victims emerging from cyberbullying. *Qualitative Health Research*, Vol. 28, Issue 10, 1584–1595.

Chisholm, J. F. (2014). Review of the status of cyberbullying and cyberbullying prevention. *Journal of Information Systems Education*, 25, 77–87.

Cooper, A. (1998). Sexuality and the Internet: Surfing into the new millennium. *Cyber Psychology and Behavior*, 1 (2), 187–193.

Council of Europe. *Bullying* (s.a.). Отримано з: <https://www.coe.int/en/web/children/bullying>.

Cyberbullying: What is it and how to stop it 10 things teens want to know about cyberbullying (s.a.). Отримано з: <https://www.unicef.cn/en/child-online-protection/10-things-teens-want-to-know-about-cyberbullying>

Cybercrime Convention Committee (Т-СУ). (2018). *Mapping study on cyberviolence*. Отримано з: <https://rm.coe.int/t-cy-2017-10-cbg-study-provisional/16808c4914>.

Diaz, F. L. (2016). Trolling & the First Amendment: Protecting Internet Speech in the Era of Cyberbullies & Internet Defamation. *University of Illinois Journal of Law, Technology & Policy*, 135–160.

Duggan, M. (2014). *Online harassment*. Отримано з: <https://www.pewresearch.org/inter-net/2014/10/22/online-harassment>.

European Commission and European Parliament, Brussels (2022). Eurobarometer 96.1 (2021). GE-SIS, Cologne. ZA7846 Data file Version 1.0.0, Отримано з: <https://doi.org/10.4232/1.13882>.

Factum Group Ukraine (2017). *Проникновение интернета в Украине*. Отримано з: https://inau.ua/sites/default/files/file/1801/iv_kvartal_2017.pdf.

Frydenberg, E., Lewis, R. (2000). Teaching coping to adolescents: When and to whom? *American Educational Research Journal*, 37, 727–745.

Greg-Obi, O., Lylyk, I., Korzhov, H., Buchynska, O. (2019). *Online violence against women in politics in Ukraine: An IFES assessment*. Arlington, VA: International Foundation for Electoral Systems.

- Hutson, E. (2016). Cyberbullying in adolescence: A concept analysis. *Advances in Nursing Science*, Vol. 39, 1, 60–70.
- Katzer, C., Fetchenhauer, D., Belschak, F. (2009). Cyberbullying: Who Are the Victims? A Comparison of Victimization in Internet Chatrooms and Victimization in School. *Journal of Media Psychology*, 21, 25–36.
- Law, D. M., Shapka, J. D., Hymel, S., Olson, B. F., Waterhouse, T. (2012). The changing face of bullying: An empirical comparison between traditional and internet bullying and victimization. *Computers in Human Behavior*, 28, 226–232.
- Lim, H., Lee, H. (2021). Cyberbullying: Its social and psychological harms among schoolers. *International Journal of Cybersecurity Intelligence & Cybercrime*, 4(1). 25–45.
- Litwiller, B. J., Brausch, A. M. (2013). Cyber bullying and physical bullying in adolescent suicide: the role of violent behavior and substance use. *Journal of Youth and Adolescence*, 42, 675–684.
- Mishna, F., Khoury-Kassabri, M., Schwan, K., Wiener, J., Craig, W., Beran, T., Pepler, D., Daciuk, J. (2016). The contribution of social support to children and adolescents' self-perception: The mediating role of bullying victimization. *Children and Youth Services Review*, 63, 120–127.
- Orel, A., Campbell, M., Wozencroft, K., Leong, E., Kimpton, M. (2017). Exploring University students' coping strategy intentions for cyberbullying. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol 32, Issue 3, 446–462.
- Scheithauer, H., Schultze-Krumbholz, A., Pfetsch, J., Hess, M. (2021). Types of Cyberbullying. *The Wiley Blackwell Handbook of Bullying: A Comprehensive and International Review of Research and Intervention*. Editor(s): Peter K. Smith, James O'Higgins Norman. Hoboken, NJ : John Wiley & Sons, 120-138.
- Schneider, S., Stueve, A. (2012). Cyberbullying, School Bullying, and Psychological Distress: A Regional Census of High School Students. *American Journal of Public Health*, 1, 171–177.
- Smith, P., O'Higgins Norman, J. (eds.). (2021). *The Wiley Blackwell Handbook of Bullying: A Comprehensive and International Review of Research and Intervention*. Hoboken, NJ : John Wiley & Sons.

Отримано 22.09.2022

References

- Bardall, G., Lylyk, I., Korzhov, H., Buchyns'ka, O., Murombo, G. (2019). *Prevention of violence against women in online resources during elections in Ukraine. Social media and political empowerment: an analysis of attitudes towards women in online resources*. [in Ukrainian]. Kyiv: Mizhnarodna fundatsiya vyborchukh system [=Бардалл 2019]
- Brandau, M., Evanson, T. A. (2018). Adolescent victims emerging from cyberbullying. [in English]. *Qualitative Health Research*, Vol. 28, Issue 10, 1584–1595.
- Chisholm, J. F. (2014). Review of the status of cyberbullying and cyberbullying prevention. [in English]. *Journal of Information Systems Education*, 25, 77–87.
- Cooper A. (1998). Sexuality and the Internet: Surfing into the new millennium. [in English]. *Cyber Psychology and Behavior*, 1 (2), 187–193.
- Council of Europe. *Bullying* (s.a.) [in English]. Retrieved from: <https://www.coe.int/en/web/children/bullying>.
- Cyberbullying: What is it and how to stop it 10 things teens want to know about cyberbullying* (s.a.). [In English]. Retrieved from: <https://www.unicef.cn/en/child-online-protection/10-things-teens-want-to-know-about-cyberbullying>
- Cybercrime Convention Committee (T-CY). (2018). *Mapping study on cyberviolence*. [in English]. Retrieved from: <https://rm.coe.int/t-cy-2017-10-cbg-study-provisional/16808c4914>.
- Diaz, F. L. (2016). Trolling & the First Amendment: Protecting Internet Speech in the Era of Cyberbullies & Internet Defamation. [in English]. *University of Illinois Journal of Law, Technology & Policy*, 135–160.

Duggan, M. Online harassment. [in English]. Retrieved from: <http://www.pewinternet.org/2014/10/22/part-1-experiencing-onlineharassment>.

European Commission and European Parliament, Brussels (2022). [in English]. Eurobarometer 96.1 (2021). GESIS, Cologne. ZA7846 Data file Version 1.0.0. Retrieved from: <https://doi.org/10.4232/1.13882>.

Factum Group Ukraine (2017). *Проникновение интернета в Украине*. [in Russian]. Retrieved from: https://inau.ua/sites/default/files/file/1801/iv_kvartal_2017.pdf [=Проникновение 2017]

Frydenberg, E., Lewis, R. (2000). Teaching coping to adolescents: When and to whom? [in English]. *American Educational Research Journal*, 37, 727–745.

Greg-Obi, O., Lylyk, I., Korzhov, H., Buchynska, O. (2019). *Online violence against women in politics in Ukraine: An IFES assessment*. [in English]. Arlington, VA: International Foundation for Electoral Systems.

Greg-Obi, O., Lylyk, I., Korzhov, G., Buchynska, O. (2019). Manifestations of violence against women in the online space during the elections in Ukraine: analytical review of IFES. [in Ukrainian]. Kyiv: Mizhnarodna fundatsiya vyborchikh system [=Грег-Обі 2019]

Hutson, E. (2016). Cyberbullying in adolescence: A concept analysis. [in English]. *Advances in Nursing Science*, Vol. 39., 1, 60–70.

Internet in Ukraine (2021). [in Ukrainian]. Retrieved from: <https://cutt.ly/ONBHFnz> [=Інтернет 2022]

Ivaniy, Y. (2018). Cyberbullying in Ukraine: theoretical and legal aspects. [in Russian]. *Legeasi Viata*, № 9/2, 321, 68–72. [=Иваний 2018]

Katzer, C., Fetchenhauer, D., Belschak, F. (2009). Cyberbullying: Who Are the Victims? A Comparison of Victimization in Internet Chatrooms and Victimization in School. [in English]. *Journal of Media Psychology*, 21, 25–36.

Law, D. M., Shapka, J. D., Hymel, S., Olson, B. F., Waterhouse, T. (2012). The changing face of bullying: An empirical comparison between traditional and internet bullying and victimization. [in English]. *Computers in Human Behavior*, 28, 226–232.

Lim, H., Lee, H. (2021). Cyberbullying: Its social and psychological harms among schoolers. [in English]. *International Journal of Cybersecurity Intelligence & Cybercrime*, 4 (1), 25–45.

Litwiller, B. J., Brausch, A. M. (2013). Cyber bullying and physical bullying in adolescent suicide: the role of violent behavior and substance use. [in English]. *Journal of Youth and Adolescence*, 42, 675–684.

Mishna, F., Khoury-Kassabri, M., Schwan, K., Wiener, J., Craig, W., Beran, T., Pepler, D., Daciuk, J. (2016). The contribution of social support to children and adolescents' self-perception: The mediating role of bullying victimization. [in English]. *Children and Youth Services Review*, 63, 120–127.

Naydonova, L. A. (2018). Cyberbullying in the teenage ranking of Internet dangers. [in Ukrainian]. *Psychological sciences: problems and achievements*, 1, 141–159. [=Найдьонова 2018]

Orel, A., Campbell, M., Wozencroft, K., Leong, E., Kimpton, M. (2017). Exploring University students' coping strategy intentions for cyberbullying. [in English]. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol 32, Issue 3, 446–462.

Panteleeva, N., Kabengele, G. (2018). Cyberbullying as a threat to the psychological and social safety of the individual and society. [in Ukrainian]. *Financial space*, 4, 125–131. [=Пантелеева 2018]

Prevention and countermeasures against cyberbullying in children's environment of Ukraine (2020). [in Ukrainian]. Analytical review. The team of the human rights department of the NGO «Docudayz». [=Попередження 2020]

Scheithauer, H., Schultze-Krumbholz, A., Pfetsch, J., Hess, M. (2021). Types of Cyberbullying. *The Wiley Blackwell Handbook of Bullying: A Comprehensive and International Review of Research and Intervention*. [in English]. Editor(s): Peter K. Smith, James O'Higgins Norman, 120–138.

Schneider, S., Stueve, A. (2012). Cyberbullying, School Bullying, and Psychological Distress: A Regional Census of High School Students. [in English]. *American Journal of Public Health*, Vol. 102, 1, 171–177.

Smith, P., O'Higgins Norman, J. (eds.). (2021). *The Wiley Blackwell Handbook of Bullying: A Comprehensive and International Review of Research and Intervention*. [in English]. Hoboken, NJ : John Wiley & Sons.

Yenin, M., Korzhov, G. (2021). Network communication: risks and prospects (on the basis of sociological surveys of public opinion in the countries of the European Union). *Bulletin of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute». Series «Political science. Sociology. Law»*: collection of sciences works. Kyiv; Odesa: «Helvetika» Publishing House, 1 (49), 22–29. [=Єнін 2021]

UNICEF (2019). Almost a third of Ukrainian teenagers were victims of cyberbullying – UNICEF. [in Ukrainian]. Retrieved from: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/23450/2019-09-04-mayzhe-tretyna-ukrainskykh-pidlitkiv-buly-zhertvamy-kiberbulingu-yunise>.

The Law of Ukraine «On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Countering Bullying» (2019). [in Ukrainian]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> [=Закон 2019]

Received 22.09.2022

ГЕННАДІЙ КОРЖОВ, МАКСИМ ЄНІН

Соціологічні виміри кібербулінгу: сутність, наслідки, стратегії подолання

На основі огляду наукових джерел, документів міжнародних організацій та законодавчих актів було здійснено порівняльний аналіз різних підходів до визначення кібербулінгу. На думку авторів, узагальнене розуміння сутності поняття «кібербулінг» полягає в тому, що це індивідуальні або групові дії агресивного, насильницького характеру, спрямовані проти особистості, переслідування особи з використанням інформаційних технологій, електронної пошти, месенджерів, чатів, соціальних мереж, веб-сайтів, мобільних телефонів з метою її приниження, залякування або завдання моральної шкоди. На відміну від традиційного булінгу, у випадку кібербулінгу втрачається значення переваги фізичної сили та більш високого соціального статусу й натомість підвищується нерівномірність розподілу технологічної влади, а також зникають часові та просторові обмеження і знижується емоційний поріг соціальних реакцій. В зону ризику стати жертвами агресії в інтернеті перш за все потрапляє учнівська і студентська молодь. На підставі огляду зарубіжних джерел розглянуто стратегії мінімізації та подолання негативних наслідків кібербулінгу на різних рівнях — індивідуальному, організаційно-інституційному та системному (правові та моральні норми). Кібербулінг, на думку авторів, є проявом більш широкого за змістом явища, яке передбачає як проактивну, так і реактивну агресивність. На основі даних наукового дослідження «Попередження проявів насильства щодо жінок в онлайн-ресурсах під час виборів в Україні» виявлено, що застосування різних форм насильства у мережі щодо жінок в Україні є поширеним і деструктивним чинником, що вкрай негативно позначається на участі їх у політичному житті. Кібербулінг в цьому випадку є своєрідним відображенням історично зумовлених соціально-культурних стереотипів, а також упереджень та міфів про соціальні ролі та можливості жінок щодо участі у громадянському та політичному житті країни.

Ключові слова: булінг; кібербулінг; кібернасильство; агресія; соціальні мережі; медіа; віктимізація; кібервіктимізація; соціально-психологічне насильство; ейджизм; девіація

HENNADII KORZHOV, MAKSYM YENIN

Sociological dimensions of cyberbullying: essence, consequences, and coping strategies

The authors of the article based on a review of scientific sources, documents of international organizations, and legislation conducted a comparative analysis of different approaches to the definition of cyberbullying. According to the authors, cyberbullying is individual or group actions of aggression or violence against the individual, harassment using information technology, e-mail, messengers, chats, social networks, websites, mobile phones in order to humiliate, intimidate or cause moral harm. In contrast to traditional bullying, in cyberbullying the advantage of physical strength and higher social status becomes unimportant, while the uneven distribution of technological power increases, time and space constraints disappear, and the emotional threshold of social reactions reduces. Pupils and students are the first to be at risk of being victims of aggression on the Internet. Based on a review of foreign sources, strategies for minimizing and overcoming the negative consequences of cyberbullying at various levels — individual, organizational, institutional and systemic (legal and moral norms) — are considered. According to the authors, cyberbullying is a component of the broader concept of cyberviolence, which includes both proactive and reactive aggressiveness. Based on the data of the research «Prevention of violence against women in online resources during the elections in Ukraine», it was found that the use of various forms of online violence against women in Ukraine is a common and destructive factor that has a very negative impact on their participation in political life. In this context cyberbullying is based upon historically determined socio-cultural stereotypes, as well as prejudices and myths about the social roles and opportunities of women to participate in civic and political life.

Keywords: bullying; cyberbullying; cyberviolence; aggression; social networks; media; victimization; cybervictimization; social and psychological violence; ageism; deviation